

SØNDERHO GAMLE †KIRKE -

NEDBRUDT 1782

Kirken var rejst på det samme sted som den nuværende. Den bestod ved nedrivningen 1782 af et langhus, muligvis fra senmiddelalderen, som 1716 var forlænget i øst og 1738 udvidet mod nord med to »kviste«. Disse tilbygninger afløste en ældre kvist samme sted, vistnok fra 1668. Foran syddøren var et lille våbenhus. Murene var af teglsten, og tagene var tækket med tegl. Kirken var orienteret øst-vest og havde ikke noget tårn; klokken hang i et tømret klokkehus på kirkegården (se s. 2154).

Kirken, der efter udbygningen havde siddepladser til 760 mennesker, fulgte i sine udvidelser samme mønster som Rømø kirke¹ og Nordby gamle kirke, nedrevet 1786 (se s. 2146f.). Ifølge sognepræstens beskrivelse omkring 1776² bestod det forlængede langhus af i alt 21 fag og var hermed kun et fag kortere end den nuværende kirke, der har 22 fag. Der findes ingen afbildninger af kirken; en »grundrisning«, der blev optegnet i 1779³ forud for nedrivningen, synes at være gået tabt. En *rekonstruktion af grundplanen* (fig. 1) må tage udgangspunkt i præstens oplysninger om antallet af (bjælke)fag i de enkelte afsnit: østforlængelsen var på fem fag, kvistene hver seks fag og våbenhuset tre fag. Fagenes bredde kendes ikke, men de har formodentlig svaret omtrent til fagene i den nuværende kirke, som i gennemsnit er 114 cm (hvilket er 2 jyske alen efter den gamle måleenhed). En anden usikkerhed er knyttet til placeringen af de to nordlige udbygninger: vi véd ikke, hvor langt de strakte sig mod nord, og hvor nøjagtig, de var føjet til kirkens nordside. Kirken var lav og fugtig, fra gulv til loft kun 5-6 alen høj (ca. 3,5 m).⁴ På grund af sandfygning var gulvniveauet efterhånden kommet til at ligge en alen under kirkegårdens terræn.

Kirkens ældste del var et *langhus* ligesom de oprindelige afsnit i kirkerne i Nordby og på Rømø. Denne del af kirken kaldes 1689⁵ og 1700⁶ »den gamle kirke« (i modsætning til kvi-

sten). Med sine 16 fag har langhuset indvendig været ca. 18 m langt, og det var som de to andre økirker ret smalt. En bjælke »lige inden over kirkedøren«, nævnt 1689, var 12 alen lang, hvilket må svare til en indvendig bredde på ca. 5,7 m.⁷ Bygningen var af teglsten, havde fladt bjælkeloft og murede, teglhængte kamme over gavlene, men ellers véd vi intet om dens udseende og alder. Som nævnt i indledningen (s. 2107) er det sandsynligt, at Sønderho har været et selvstændigt sogn med egen kirke allerede i 1400'rne. Langhuset kan derfor i sin kerne have været en senmiddelalderlig bygning.

Ændringer og tilføjelser. Tilsandingen af kirkegården bevirkede, at det omgivende terræn efterhånden kom til at ligge betydeligt højere end gulvet, hvorfor man måtte forhøje kirken 1604⁸ og igen 1738.⁹ Langhuset blev udvidet mod nord allerede i 1600'rne. Den første *tilbygning*, der blev nedrevet 1738 og senere omtales som »den vestre eller den gamle kvist«,⁹ var ifølge N. M. Kromann opført 1668.¹⁰ Kvisten havde således allerede en vis alder 1689, da en forrådnede bjælke i gavlen, 12 alen lang, skulle udskiftes.⁵ 1716 blev kirken *forlænget* mod øst med fem fag, som i præstens ansøgning til kongen om byggehjælp blev angivet som 9 (sjællandske) alen.¹¹ Samtidig flyttede man prædikestolen hen, »hvor den siden stod«⁹ (dvs. midt for sydvæggen), hvorved bygningens indretning og stovværk blev disponeret på samme måde som i den nuværende kirke.

De to *tilbygninger*, der rejstes ved nordsiden 1738, var som nævnt hver på seks fag og kaldtes for henholdsvis »vester og øster kvist«. De har utvivlsomt som i Nordby åbnet sig mod langhuset i deres fulde bredde og haft sadeltage med gavle i nord. Regnvandet fra de to inderste tagflader blev opsamlet i en blyrende.³ *Våbenhuset*, der nævnes første gang i forbindelse med nedbrydningen 1782, var placeret foran syddøren i bygningens vestre del.

Vedligeholdelse. Kirkens historie i 16-1700'erne er én lang klagesang om manglende reparationer og et utilstrækkeligt økonomisk grundlag, fordi sognet ikke havde tiendeindtægter. I et brev til kongen 26. april 1633 bad beboerne om hjælp til istandsættelse: »Eftersom dette fattige sogn er stadig af flyvesand, dyrtid og anden sørgelig tilstand fordærvet, og landets næring, som er fiskeriet, i nogle åringer er aftaget, hvoraf vor kirke alene har haft nogen indkomst ... haver vor kirke ingen visse (faste) indkomster; derfor kan den fattige almue intet formå at give til kirken, som nu er så brøstfældig, at den ikke kan beskytte alteret eller almuen (dvs. menigheden) for sne og regn«. ¹² Sønderhoningernes bøn blev hørt. Den 11. oktober samme år beordrede kongen, at biskoppen og lensmanden i Ribe skulle opkræve 120 rigsdaler af de mest formuende kirker i Riberhus len og bruge pengene til Sønderho fiskerlejes kirke. ¹³

En synsforretning, afholdt 7. marts 1689 af provstiskriveren Niels Jacobsen og optegnet i tingbogen, giver et indtryk af bygningens og inventarets tilstand. Ifølge synsmændene skulle vestgavlen skalmures, og tagkammen belægges

med nye tagsten. Nogle bjælker og lægter var rådne og måtte udskiftes og ligeså en del loftsbrædder. Udgifterne til kalk, mur- og tagsten, tømmer, lægter og brædder blev anslået til ikke under 40 slette daler foruden båd- og vognleje og løn til håndværkere og arbejdsfolk. ¹⁴ I et nyt syn fra 1700 ⁶ siges det om kvisten, at den er »nylig opbygget og vel ved magt«, hvilket må betyde, at den er blevet repareret kort tid efter det ovennævnte syn. Den øvrige del af kirken, langhuset, var til gengæld i dårlig forfatning. Øst- og vestgavlen var så forfaldne, at der var frygt for at de skulle styrte ned, og bjælker og tagtømmer så forrådnede og brøstfældigt, »at dersom en storm og hvirvelvind (hvilket Gud nådeligen afvende) skulle ramme kirken, ville den blive ganske ruineret«.

Efter kirkens udvidelse mod øst 1716 søgte sognepræst Christian Engelstoft det følgende år kongen om en kollekt fra hele landet som hjælp til kirkens istandsættelse. Stiftsøvrigheden blev bedt om en erklæring, og efter et besøg på Fanø kunne biskop og stiftamtmand meddele, at kirken trængte til en »langt større og kostsommere reparation, end sognefolkene eragtes at kunne

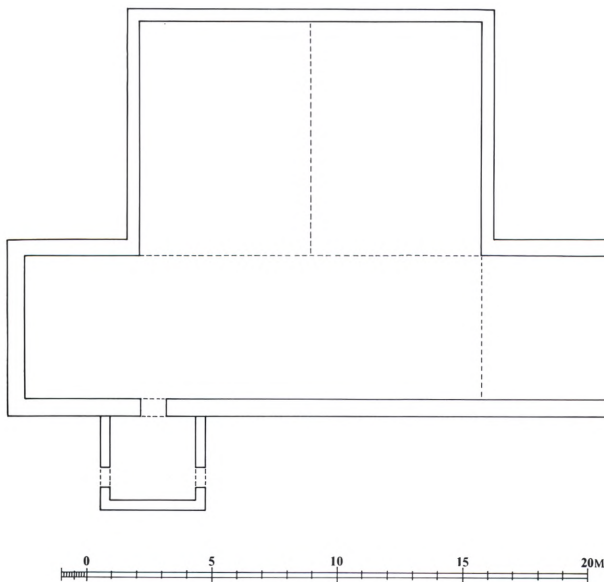

Fig. 1. Grundplan 1:300 af Sønderho gamle †kirke, nedrevet 1782. Rekonstruktionsforslag af Niels Jørgen Poulsen på grundlag af arkivaliske oplysninger. Tegningen er at opfatte som en skitse, behæftet med betydelig usikkerhed. Tegnet af Marianne Nielsen 1990. – *Grundriss der alten †Kirche von Sønderho abgebaut 1782. Rekonstruktionsvorschlag von Niels Jørgen Poulsen auf Grund archivalischer Auskünfte. Die Zeichnung ist als eine mit wesentlicher Unsicherheit versehene Skizze aufzufassen.*

bringe tilveje.¹¹ Kancelliet udbad sig herefter et overslag over omkostningerne og et bud på, hvad beboerne selv kunne præstere, men hvad der endelig kom ud af ansøgningen vides ikke. – Kirken fik som nævnt to nye kviste 1738, og blev sat i stand igen 1769. Murene blev pudset og kalket og vestgavlen forsynet med murankre og hager, og indvendig opsattes nye bærende stolper. Men som præsten tilføjer i kaldsbogen: »kirken er meget lav, snæver og fugtig og behøver ofte reparation«.²

Det var *fugtproblemer* og stadige oversvømmelser af gulvet, der blev den egentlige årsag til kirkens nedrivning. Forholdene i de sidste år er malende beskrevet i en ansøgning til kongen 15. maj 1779, hvor kirken omtales som »vor i mange år ringe værende og nu til gudstjenestens holdelse næsten ubrugelige kirke.« På grund af terrænets hævnung lå gulvet betydeligt lavere end kirkegården. »Om vinteren, særdeles når tøbrud indfalder, (er kirkegulvet) overfyldt med vand, der undertiden er 1 kvarter højt (ca. 15 cm), så at der må lægges brædder at gå på; ja, det, som endnu er det allerværste, er, at når gudstjenesten forrettes og kirken er fuld af folk, drypper så meget vand fra loftet, at præsten og menigheden bliver våde, hvorved i særdeleshed præsten og de, som går til alters og må være dér fra først til sidst, er færdige at tilsætte deres helbred, da og messeklæderne og bøgerne fordærves idelig, hvortil kommer, at man mange gange kun kan høre lidt af prædiken, såsom kirkens lavhed og megen fugt og damp af folk, samt den idelige dryppen stemmer præstens mæle og udtale...«.¹⁵

Nogle måneder forinden, 16. februar 1779, havde tømrermester Andreas Sørensen og murermester Morten Jensen Tarp (jfr. s. 2156) udarbejdet et overslag over, hvad det ville koste at bygge enten en ny kirke (2502 rigsdaler), eller en kirke i tilknytning til de to nordre udbygninger (1766 rigsdaler).¹⁶ Den sidste og billigste løsning krævede, at »nordsiden« med de to kviste blev forhøjet med 3 alen (ca. 1,9 m), mens »sydsiden« (langhuset) og gavlene blev nedbrudt og bygget op på ny. For at bygningen kunne rumme sognets befolkning og gavlene

blive »egale« (lige), skulle kirken udvides 9 alen.¹⁷

I sognet, der i disse år havde gode indtægter af skibsfarten, foretrak man den første løsning, en hel ny kirke. Det lod man skinne igennem i brevet til kongen om bygningshjælp i maj 1779, og i et nyt brev, 6. februar 1782, var beslutningen truffet, endnu inden man havde fået tilsagn om hjælp.¹⁶ Lige efter påske samme forår begyndte man nedbrydningen af kirken.²

En *†vindfløj* af messing, der overførtes til den nye kirke (se s. 2158f.), bar bogstaverne C O E for Christian Olesen Engelstoft, sognepræst indtil 1739. Fløjen er formodentlig sat op i forbindelse med byggearbejderne 1716 eller 1738.

INVENTAR

Oversigt. Indretningen af kirken forud for nedrivningen 1782 synes i store træk at have svaret til den nuværende, dvs. at det helt dominerende inventar var de mange stolestader, der i de tilbyggede kviste var orienteret mod syd, mod prædikestolen midt for den søndre sidevæg. Alterbordsforsiden og -tavlen, begge med malet årstal 1717, blev anskaffet på foranledning af kirkens præst, Christian Engelstoft, efter langhusets forlængelse mod øst 1716. Indenfor den tværgående alterskranke stod tillige kirkens ældste inventarstykke, den romanske granitfont, samt en skrifte- og en degnestol. I 1732 blev korets vægge dækket med malerier, og 1764 blev de store inventar-genstande, sammen med den øverste kvindestol, opmalet og forgyldt. Bortset fra de almindelige stole synes alt overført til den nye kirke.

•*Alterbordsforside* og •*altertavle*, begge dateret ved det malede årstal 1717 på tavlen, se s. 2161. – Overført til den nye kirke blev sammen med disse alt altret tilhørende: •*Altersølv* bestående af kalk fra 1697 og en samtidig omgjort disk, •*oblatæske*, o. 1750, *†sygesæt*, af elfenben, (†)*alterbog* med beslag fra 1725, •*alterstager*, o. 1700, to *†messehagler*, fra henholdsvis 1719 og 1780, og •*alterskranke*, skænket 1728, i den nedrevne kirke formentlig anbragt tværs over langhusets østende; se s. 2164–66.

•*Døbefont*, bestående af en romansk granitkumme og en måske sekundært tilføjet fod, se

Fig. 2-3. Fyldinger fra et (†)stoleværk med graffiti dateret 1659 (s. 2170). NE fot. 1984. – *Füllungen eines (†)Gestühls mit Ritzen und Datum 1659.*

s. 2167. Stod o. 1745 i korets nordside, tæt op ad skriftestolen.² – »Dåbsfad, skænket 1775, se s. 2167.

»Prædikestol fra o. 1600 med himmel skåret 1661, se s. 2168. I forbindelse med kirkens forlængelse 1716 flyttet fra koret til sydvæggens midte.² – †Timeglas, skænket 1776, se s. 2169.

»Skriftestol, 1764 omgjort og ganske fornyet, til dels med forgyldning, se s. 2171. Stod mod nord i koret.²

†Degnestol, malet, anbragt mod syd i koret.²

†Stolestader, tidligst nævnt 1700, da stolene i »den gamle kirke« (langhuset) var så skrøbelige, at folk knap kunne sidde deri.⁶ Før kirkens nedrivning 1782 fandtes ialt 100 stader.² Fra stolene stammer måske to »fyldingsfelter med graffiti udført 1659, se s. 2170 (fig. 2-3). – En †dørfløj fik 1755 en ny lås.¹⁸

†Klingpung, med klokke og sandsynligvis skaft fra 1702 og pose syet 1778, se s. 2172.

»Pulpitur, sandsynligvis opsat i forbindelse med kirkens restaurering 1769, se s. 2173.

†Malerier, i koret, dateret ved en *indskrift* på »bjælken for ved stolene«, formentlig en loftsbjælke: »Chorets Omklædning og Prydelse haver Hans Jensen Müller her barnfødt, boendes i Kiøbenhavn, ladet bekoste Anno 1732«.² I korets nordside, ved døbefont og skriftestol, fandtes fremstillinger af Jesu Døb med ordene »Denne er min elskelige søn. Math. 3«, Syndfloden med ordene »Til hvilket dåben nu svarer, som gør os salige. 1. Pet. 3«, og Syndefaldet, med ordene »Slangen bedrog Eva med sin Skalkhed, 2. Cor. 2«. I korets sydside, ved degnestolen, sås Dommedag, med ordene »(Kri)stus¹⁹ skal komme at dømme levende og døde«, Himmelfarten, med ordene »Han blev optagen til himlen, Mark. 10«, og Opstandelsen, med ordene: »Oprejst for vor saliggørelse, Rom. 4«. Flankerende altret sås endelig, mod nord Kob-

berslangen i ørkenen, med ordene »Lige som Moses ophøjede slangen i ørkenen, Joh. 3«, mod syd den nytestamentlige parallel, Korsfæstelsen, med ordene »Som er givet hen for vore synder, Rom. 4«. ²⁰

Fem (†)lysekroner, 1700'rne, se s. 2175f. De tre hang i kirkens skib, en fjerde i den østre kvist.² – Nitten (†)lysearme, fra perioden o. 1595-1765, se s. 2176-79.

En †klokke, 1625, se s. 2186, hang i en †klokkestabel på kirkegården, se s. 2154.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedrørende arkivalier og litteratur henvises til oversigten s. 2198. Stolestadeprotokollen o. 1755ff. opbevares i Sønderho sognearkiv.

Beskrivelse af bygning ved Niels Jørgen Poulsen, af inventar ved Ulla Kjær. Redaktionen afsluttet november 1990.

¹ Jfr. DK. Sjyll. s. 1420ff. -

² Liber daticus o. 1776ff. -

³ Synsforretning 16. febr. 1779 i LA Vib. Ribe bispearkiv. Uregistreret korrespondance angående Skast hrd. 1779-1812 (C 4.68). -

⁴ Ansøgning til kongen om byggehjælp 15. maj 1779. Kromann II, 478-79. -

⁵ Synsforretning 7. marts 1689, indført i Fanø birks tingbog. Kromann II, 467-68. -

⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. Kirkesyn 1696-1775 (C 4.189). -

⁷ Regnestykket er baseret på et alenmål på 57 cm. Af bjælkens 12 alen har ca. 2 alen hvilet på murene. -

⁸ Ved nedbrydningen 1782 fandt man en sten indsat i sydsiden med årstallet 1604. -

⁹ LA Vib. Skast hrd.s provsti. Sager enkelte sogne vedkommende 1634-1812. Præsteindberetning 1791 (C 43E.4). -

¹⁰ Kromann II, 467 og 469 uden kildeangivelse. Ifølge sognepræst Ove Foss' oplysninger i liber daticus (anlagt o. 1776) skulle kvisten være fra 1688, hvilket dog ikke kan passe, idet den var brøstfældig og måtte repareres det følgende år. 1688 er snarest en fejllæsning af enten »1668« eller »1689« (reparationsåret) angivet på gavlen med jerntal. -

¹¹ RA. Da Kane. D 29. Jyske missiver 18. marts 1718. -

¹² RA. DaKanc. B 160. Citeret i fuld længde af Kromann II, 467. -

¹³ KancBrevb. 11. okt. 1633. -

¹⁴ Kromann II, 467f. -

¹⁵ Kromann II, 478-79. -

¹⁶ LA Vib. Ribe bispearkiv. Uregistreret korrespondance angående Skast herred 1779-1812 (C 4.68). -

¹⁷ Ved den sidste bemærkning sigtede man formodentlig til springet mellem det forlængede langhus' østgavl og østsiden af den østre kvist. -

¹⁸ Stolestadeprotokol o. 1755f. -

¹⁹ Egentlig »xstus«. -

²⁰ Jfr. Liber daticus o. 1776ff. Det fremhæves, at Syndefaldet, »den første verdens undergang« er anbragt lige overfor Dommedag, »den næste« verdens undergang, og at Syndefaldet er modstillet oprejsningen i form af Opstandelsen. På hvilken måde indskrifterne har stået i forhold til malerierne, er uvist. -

Fig. 4. Topstykke til låge fra et (†)stoleværk, måske udført i 1700'ernes første del (s. 2170). NE fot. 1984. – *Kartusche von Tür eines (†)Gestühls, vielleicht erste Hälfte des 18. Jahrhunderts.*